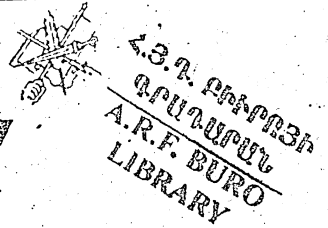

ԴՐՈՇԱԿ

„ՋԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Մարտ, 1893 թ.

Ոգևորութեան շրջանը վաղուց անցել է. բացառիկ անցքերով գրգռված հասարակութիւնը թուլացաւ և Լքվեց, հենց որ չէ կրկնվեցին նոյնատեսակ դէպքեր. միւս կողմից, հասարակութեան և երիտասարդութեան մասնակցութիւնը յեղափոխական կազմակերպութեան մէջ որոշ չափով սահմանափակվեց:

Այդպիսով, ըստ երևոյթին, մենք գտնվում ենք անմիջապէս պատկերի առաջ:

Մենք „Դրոշակի“ Յ համարում արդէն առիթ ունեցանք այդ մասին խօսելու և այժմ էլ առանձին հըրձուանքով կը կամենայինք շեշտել այդ պատկերի խաբուսիկ անմիջապէսութեան վրա:

Այժմ, թող այդ պատկերը չ' գայթակղէ և ոչ մի հաւատացող և զգայուն ոգի գործի գրաւականը ոչ բուրժուա հասարակութեան տատանմունքներումն է և ոչ էլ երիտասարդութեան անմիտ և կեղծ ներկայացուցիչների ասէկոսէներում. այդ գրաւականը այնտեղ է... այնտեղ, հեռու - ժողովրդական կեանքի խորքերում, ամենակարող ամբոխի մտքում, նրա որոշ տրամադրութեան մէջ. ժողովուրդն է այն տարրը որին հարկատու է ազատութիւն և որին է միայն վիճակված իր ազատութեան համար անասելի զոհեր կրելու...

Այդպէս պէտք է վերաբերվել հարցին ոչ միայն խնդիրը հիմնովին հասկանալու համար, այլ և այն պատճառաւ, որ այդ դէպքում միայն զանազան „պատկերներ“ կարող են ըստ արժանոյն գնահատուիլ: Այդ տեսակետից „Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը“ պատուիր - ինչպէս և մի ամբողջ տարի առաջ - համարձակօրէն պնդում է, որ եթէ մեր առաջ այսօր կայ որ և է պատկեր՝ ապա միմիայն փայլուն և միանգամայն յափշտակող պատկեր: Այ սիրտ ունի թո՛ղ զգայ. ով մտածելու կարողութիւն ունի՝ թող նայէ իրերին այնպէս, ինչպէս կան:

Բանը նրանումն է, որ նախորդ ընդհանուր հրապարակ հայկական խնդրով գլխաւորապէս առաջացել էր

այն ցոյցերից, որ տեղի ունեցան Տաճկաստանի մեծ կենտրոններում, այն տեղերում, ուր ազատութեան ձրգտումը և հետևաբար կռուի անհրաժեշտութեան դիտակցութիւնը աւելի վաղ պիտի արտայայտվէր: Սակայն այդ ցոյցերը ինքնըստինքեան ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ գործի համար անհրաժեշտ խառնուրդ, ժողովրդի վրա որոշ չափով ազդող և յեղափոխական պատրաստութիւն ներշնչող մի միջոց - և միմիայն: Բացառապէս ցոյցերով, այն էլ հեռուոր կենտրոններում, ոչ մի ժողովուրդ չէ ազատվել և չի ազատվել: Գորա համար պահանջում է յարատև բնաւորութիւն և ահարկու ծաւալ գնեցող կռիւ, որ կարող է տեղի ունենալ միմիայն հայութեան մեծամասնութեան, հայ ժողովրդի անմիջական մասնակցութեամբը: Այս դէպքում միայն գործը ազատ կը լինի հազար տեսակ պատահական հանգամանքներից, այս դէպքում միայն նոյն իսկ քաղաքային ցոյցերը կը դառնան քրօնիկական անբուժելի ախտ կառավարչական օրգանիզմի համար:

Արդ, ինչ պատկեր է ներկայացնում ժողովրդական կեանքը այդ տեսակետից:

Վասպուրականցիին այսօր ոչ միայն չէ խոնարհվում բազմաթիւ բանտարկութիւնների և անասելի անգթութիւնների առաջ, այլ և պատասխանում է դրանց մի շարք տեւորական գործողութիւններով: Այստեղ սպանվում է լրտեսը, այնտեղ ոստիկան ծառայողը, իսկ գաւառի խորքերում քուրդ աւազակապետը, հայ հրոսախմբի հետ ընդհարվելով կոցնում է իր մարդկանց մեծ մասը: Վան տանող մի ճանապարհին նորերս նահատակվում են զէնք փոխադրող հայ դիւղականներից Յ հոգի: Ալաշկերտցիին տանված, մաշված, չքաւորութեան հասցրած ալաշկերտցիին այսօր զինվել է յետտորնակին խոտորնակի՝ սկզբունքով և քրդերի յարձակումներին պատասխանում է միևնոյն գրամով. քուրդը իր ամբողջ պատմութեան մէջ առաջի անգամն է, որ ստիպված է մտածել իր կեանքի և գոյքի ապահովութեան մասին հայերից: Սարուէկ մշեցիին պատժում է իր լրտեսներին և ոչ մի սպառնալիքների առաջ եր-

կիւղ չէ կրում յանցաւորներին ծածկելու, պաշտպանելու: Սուրբ, զէնք տուէք... ստում է Մշոյ ամեն մի գիւղը այժմ. «Տաղարաւոր տղերք կը փափաքեն գործ տեսնել»... Եւ Ճշմարիտ. անցեալ դեկտեմբերին յանդուգն կուռում նահատակված Ասատուրը, այնուհետ Արաբոյի հրոսակումը, Աւոն երիտասարդը իր ընկերներով, Հասարթ Մահտեսի-Մեղքոնեանը, նրա եղբայր Աւետիսը, Մարգարեան Թորոսը և ուրիշները աւելի քան կենդանի ապացոյցներ են յիշեալ «կարողներին» գոյութեան: Սասնոյ հարկատու գիւղերը միւս անգամ գիւղերի վիճակն են ձեռք բերում... Բանտարկեալներին փակցնելը և ձերբակալվածներին թշնամու ձեռքից խլել և անյայտացնելը նոյնպէս յեղափոխական որոշ տրամադրութիւն արտայայտող երևոյթներն են, որ նկատուում են հայ ժողովրդի կեանքում վերջին ժամանակներս:

Միւս կողմից ուշադրութեան արժանի է կառավարութեան երկիւղը և զգուշութիւնը, որով նա աշխատում է չը գրգռել հայ ժողովուրդը. փաստ է, որ մասնախններին և անփորձ մեղադրեալներին ցուցմունքներից կառավարութիւնը ամեն անգամ չէ օգտուում նոր ձերբակալութիւններ անելու համար: Այդ արդէն աւելի քան պարզ նշան է, որ թիւրք կառավարութիւնը նկատում է թշնամու աճող ոյժը:

Ինչքան և նշանաւոր են այս փաստերը ինքնըստինքեան, բայց աւելի նշանաւոր է դրանց ամբողջութիւնը - ընդհանուր ներքին խորհուրդը և այն հետեւեակաւորութիւնը, որով չը նայած ոչ մի տեսակ դժոխսային պայմաններին՝ այնուամենայնիւ օրէցօր աւելի ևս բնագմանում են սոքա: Ճշմարիտ է այս փաստերը աղմուկ չեն բարձրացնում, որովհետեւ կատարվում են լրագրական, դիպլոմատիական և հեռագրական կենտրոններից դուրս. Ճշմարիտ է դրանք չեն տարածվում աշխարհին բոլոր ծայրերը. Ճշմարիտ է դրանք չեն արժանանալ յուսատուութեալ Եւրոպայի՝ ուշադրութեան և ոչ միայն Եւրոպայի, այլ և մեր անմիտ հասարակութեան մի նշանաւոր մասի, որը շնորհիւ իրեն յատուկ կապութեամբ ոգևորվում է այն չափով, որ չափով մեր դժբերով հետաքրքրվում են օտարները. բայց մենք ողջունում ենք այս երևոյթները ի բոլոր սրտէ, անարտայայտելի յափշտակութեամբ, որովհետեւ դժբայ, անկասկած, վեհայում են յեղափոխական շարժման զարգացումը ժողովրդի մէջ... Այստեղ արտաքին էֆֆեկտներ, աղմուկ և սենսացիա քիչ է, բայց այստեղ է ապագայ խաղաղ աղմուկի գրաւականը, այստեղ են ապագայ կուրացնող էֆֆեկտների սերմերը, այստեղ է ապագայ յաղթական մեծ տօնի նախապատրաստութիւնը...

Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Վ Ա Ս Պ Ո Ւ Բ Ա Կ Ա Ն Ի

Մինչդեռ տաճիկ կառավարութիւնը իւր սովորական ճնշումների վրա աւելացնում է նոր, աւելի քաղաքակրթութեամբ ձեւի ճնշումներ. մինչդեռ նա, խստաբար հաւածելով մեզ, կենդանութեան ամենաթեթեւ նշոյլ անգամ նկատելուն պէս, շոյում, վարձատրում է լրտեսներին, դաւաճաններին, հաւատափոխներին, անպատիթ թողնում ժողովրդի հարստահարիչ զանազան տեսակ անազակներին, միևնոյն ժամանակ այս կամ այն մահանայով խլում է հայերի ձեռքից հողերը բրդերին յանձնելու համար. մի խօսքով, մինչդեռ նա ձգտում է ամեն միջոց գործ դնելով ստորացնել մեզ բարոյապէս և նիւթականապէս, - դարերից ի վեր ճնշված հայի տրամագրութիւնը զգալի կերպով փոխվում է: Ստորագրեալ խղճալի յիշան՝ (այս խօսքով են անուանում հայերին բրդերը) այժմ գործով է ցոյց տալիս իւր բողոքը, բազկի ուժով է պատասխանում իր բոլոր ճնշողներին, դաւաճան - Յուդա եղբայրներից սկսած մինչև աւագակ աղաները և ապականած կառավարչական պաշտօնեաները:

1892 թուականը պէտք է նշանաւոր համարել մեր երկրի յեղափոխական գործի համար:

Դեռ տարին նոր էր սկսվում, երբ քաղաքիս մօտ եղած դաշտի ձիւնը ներկուեց ամենամաքիտան, ամենանազառելի հայերից մէկի արիւնով: 27 տարեկան մատնիչ և լրտեսը, որը անցեալ ամառ գնացած էր Պոլիս իւր եղբայրների դէմ տեղեկութիւններ տալու համար, ստացաւ իր արդար պատիժը. նա սպանվեցաւ օր ցերեկով: Գուցէ վճիռը այսքան խիստ չ'լինէր, եթէ մատնութեան վերայ չ'աւելանար մի ուրիշ մեղք սատկացրած լրտեսի կողմից: Սրիկայ վաշխառուն շատ դիպցիներ զրկեց իրենց մշակած արտից, հերկած հողից, և ահա, աղքատացած դիւղացու տեղ պատասխանը տուաւ հայ յեղափոխականը, և նշան Թարգիւրաշեան, վերացաւ մեր միջէն:

Նոյն խիստ և արդար պատժին արժանացաւ Օգոստոսի վերջերում և Գէորգ Զրաղեանը Վարագից վերագառնալու ժամանակ: Առաջարկութեանը արած մատնութիւնների և ուրիշ մատուցած ծառայութիւնների շնորհիւ ազատուելով 15 ամեայ բանտարկութիւնէ, Զրաղեանը շարունակում է իր հին արհեստը, մայրուցանում է տեղեկագրեր Պոլսի բարձր աստիճանաւորներին, սկսած Սուլթանի անձնական քարտուղ ար Սէր Գեաթիք Սարեա փաշայէն: Բահրի փաշան Վան կուսակալ նշանակուելուն պէս՝ նա էլ վերագառնում է հայրենիք, որ պատկուտ է իր գործունէութիւնը, 150 - 200 յիսակածելի՞ անձանց ցուցակ ներկայացնելով տէրութեանը: Վրէժխնդիր հրեշտակը վերջ տուեց և այդ գարշելի արարածի կեանքին:

Տարին ազգի այս երկու դաւաճանների մահով չէր վերջանայ, եթէ նախախնամութիւնը քիչ ուրիշ կերպ չ'դատէր: Սա երրորդ անգամն է, որ Թերջիւրաշեան Յարութիւն էֆ, այս հարուստ, ամենամեծ որով հարստահարիչ, վաշխառու, ոստիկանութեան համամիտ և դաշ-

նակից, ուստի երիտասարդութեան կատարողի թշնամի, իր գործակից Տէր-Պողոսեան Օհանէսի հետ ազատվում են մահից: Այս հրէշ մարդկանցից ամեն ինչ կարելի է սպասել, և շատ ավտոս որ Սեպտեմբերի 10-ի Տիրամօր թաղի մէջ կատարուած փորձը անյաջող անցաւ: Աէրքը, թէև ծանր, բայց մահացու չէր: Աէրքից ստացած հիւանդութիւնը երբէք չէ կարող քաւել նորա կատարած բոլոր կեղտոտութիւնները: Թող դեռ սպասեն ուրեմն Թէրզիբաշեան և իր համախոհ-գործակիցները...

Նոյնը պէտք է ասել և Տիրքան վարժապետ Ամիրջանեանի մասին, որը ինքը իրեն դատապարտեց մահի, դաւաճանելով իր գաստիարակութեան յանձնած աշակերտներին:

Այ՛ո. Լրտեսները դաւաճանները արժանի են պատժի, արժանի են մահի: Արժանի են պատժի այն ամենքը, որոնք իրանց սեփական շահի համար զոհում են ընդհանրութեան շահերը, արժանի են մահի ամենքը, որոնք յետ-ի համար ոտնակոխ են անում մեր հարազատ Վօր արիւնն ու հոգին:

Մահի արժանի են պատերազմի դաշտից փախչողները, մահի արժանի են հայ բէնեգասները: Այսպէս, պիտի սպանուէր և կարթալան գիւղի բնակիչ բէնեգաս Մկրտիչը: Թուլահոգի, մարմնասէր գիւղացին չէ կամենում տանել իր եղբայրների հետ ընդհանուր ծանր Լուծը. նա տեղափոխվում է շամօքի քրդերի մօտ և ընդունում մահմեդականութիւն իր կնոջ հետ միասին: Այս վարմունքը զգուշացրեց կատարութիւն է յարուցանում բոլոր դրացիների սրտում, և նորա ազգական Իսաջանը ճանապարհ է ընկնում արժանի վարձատրութիւնը տալու: Գոբաղ դաբար բէնեգաս հայը տանը չէ լինում և դաշտնի հարուածների տակ ընկնում է միայն դաւաճանի կինը: Մինչև այսօր Մկրտիչը ծածկվում է հայերից, վախենալով մի գոցէ դուրս գալ մի նոր Իսաջան: Օսմանեան կառավարութիւնը, սպանողը չգտնելով, բանտարկում է կարթալանից 6 հոգի, ի միջի այլոց և Մկրտիչի երիտասարդ որդուն, որը մնացել էր հայութեանը հաւատարիմ:

Աստուծոյ կողմից յեղափոխականների կուրբ չէ բաւականանում միայն նշողեալ հայերով. նա տարածվում է մեր ժողովրդի թշնամիների մի ս մասի վերայ:

Հոկտեմբեր ամսին անաջող փորձ եղաւ սպանել քովսէր Մէհմէդ էֆ. անունով թուրք ոստիկանին, որը իր հսկողութեան տակ դրած թաղերի ահ ու սարսափն էր:

Նոյն ամսին վիրաւորվեց Բաշ փողոցի պօլիս նաբին:

Աւելի աջող ելք ունեցաւ մեծ քենդրչիէ պօլիս շէյխ Հէյրէրի նուրիի սպանման փորձը: Այս նուրին բնակվում էր հայ թաղի մէջ, ազատ էլ ու մուտք էր անում հայ ընկալիքներում, գիտէր լաւ հայերէն և դէպքը բերած ժամանակ մեծ վնասներ էր բերում յեղափոխական զորքին: Բացի դորանից, իբրև ազնուական, հողատէր և պաշտօնեայ, նա անզուսպ իշխում էր Սիկայ, Լամզ կերտ, Չոլականք, Սարմանգիւղ, Ռսկեգակ և այլ հարևան գիւղերում: Նուրին դարձել էր գիւղացիների գլխին նոր կեղեքիչ կառավարութիւն: Գիշակերի մարմինը կտոր կտոր արած դտան քաղաքի մի փողոցում,

և գիւղացիք ազատուեցան գոնէ այդ բռնակալ իշխանից: Բայց ահա Աստուծոյ կողմից կեանքի մեջ վաղուց չը տեսնուած մի միսթարական երևոյթ: Հայ գիւղացին, յոյսը կտրելու կառավարութիւնից, իր ձեռքով է պատժում այն քիւրդ աւազակներին, որոնցից դարբեր ընթացքում նա սովոր էր միայն դողալ:

Քանի տարի է, ինչ Արաւանցի ազնուական ցեղից Շաքիր յայտնի աւազակը ազատ համարձակ գործում էր Շատախի, Նորդուղի, Հայոց Չորի, Կառձկանի կողմերում: Նա մի պատու հաս էր հայ գիւղացիների համար: Ընդգիմադրել Շաքիրին ոչ ոք չէր համարձակվում: Մա նոյն Շաքիրն է, որը իր եղբօր հետ միասին սպանեցին Շատախի Մուխսի Սահակին (տես Կրօշակի նախընթաց համարը): Նորա ասպատակութիւնները և աւազակութիւնները հասել էին այն աստիճանի, որ Տաշիկ կառավարութիւնը ստիպված եղաւ մինչև անգամ բանտարկել նորան, բայց, ըստ իր սովորութեան, շուտով արձակեց: Կրտսուսվելով այս բանից, Շաքիրը ի հարկէ, աւելի է լրբանում, և, ով գիտէ, էլ ինչքան պէտք էր կատարէր, եթէ նորա դէմ դուրս չ' գար հայ գիւղացու նոր հոգին: Սեպտեմբերի վերջերին Շաքիրին իր 4 ընկերներով կառկառի ձորակի մէջ պաշարում են մի կումբը զինված հայեր: Կտրիւ երիտասարդները կուրի մէջ կոտորում են բոլոր քրդերին, բացի իրան Շաքիրից, որը ազատվում է միայն իր լաւ ձիու շնորհի:

Ինչ ասել կուզէ, որ այս անսովոր դէպքը ոգևորել է հայերին չափազանց:

Տեսնենք, ինչ ազդեցութիւն կունենայ աւազակի վրա առաջի անգամ տեսած անախորժ ընդգիմադրութիւնը. կը զսպէ արդեօք Արաւանցի Շաքիրը իր աւերումները, թէ կը դառնայ աւելի վրէժխնդիր, ցոյց կը տայ մօտիկ սպառնալ:

Կուսակալ Բահրի փաշան կատարած դիմում է ամեն կողմ արհեստներին գտնելու և աջու ձախ գուր ձերբակալութիւններ է կատարում: Հենց Աան ոտ դրած օրից նա բանտարկում է և հալածում բոլոր յկասկածելի անձնաւորութիւններին, որոնց ցուցակը ամեն մի րուպէ պատրաստ են ներկայացնել զանազան նշաններ, Չրաղեաններ, կամենալով մի հարուածով վերջ տալ մեր յեղափոխական շարժման: Բայց դորա պատասխանը եղաւ մեր կողմից Տիրքան Ամիրջանեանի, Չրաղեանի, Մէհմէդ էֆ., Նարիի, Թէրզիբաշեանի, Տէր-Պողոսեանի, Նուրիի դէմ արած աջող և անաջող փորձերը, կարթալանի դէպքը և Շաքիրի խմբի կոտորիլը:

Չը նայելով, որ ամեն մի փորձից յետոյ բանտը լցվում էր նոր յկասկածաւորներով, ինչպէս, օրինակ, Թէրզիբաշեանի, Տէր-Պողոսեանի և կարթալանայ ինդիւստրիի առթիւ բանտարկված են մ'օտ 20 հոգի (Պոռովեան, Փերոզեան...), Չրաղեանի սպանութեան ամբաստանեալ Յ. Քանքանեանի ճերուհի հայրը, նուրիի սպանութեան Գ. Թէրզիբաշեան, Ռուբէն և Մանուկ Շատախեաններ, հացագործ Յար. Տէր-Բարսեղեան, Յ. Սահակեան... մ'օտ 25 հոգի, Շաքիրի խմբի կոտորման 15 կառկառի երիտասարդներ, որոնց մ'օտ գտնված են 10 հրացան, - չը նայելով այս բոլոր ձերբակալու-

Թիւններին, չը նախելով այն, « ահ ու սարսափին », որը տարածում է կուսակալը, նորա սպասածին հակառակ, յեղափոխական գործը վերջ չէ ստանում, այլ ընդհակառակը՝ նա քանի գնում է, աւելի սուր կերպարանք է առնում. սպանման փորձերը կատարվում են մեծ մասամբ քաղաքի մէջ օր ցերեկով, և անհատական տէնօրը մեծ յաջողութեամբ փոխվում է խմբականի :

Միւս կողմից, կառավարութեան վերոյիշեալ խստութիւնները ձնշիչ ազդեցութիւն են թողնում ընդհանրութեան վրա : Ծանր է տեսնել բազմաթիւ երիտասարդ ոյժեր բանտում փթելիս, հալածուածներ՝ հայրենիքից դուրս տանջվելիս. ծանր է լսել իրենց միակ ապրուստ հայթայթող գաւակից զրկված ընտանիքների լացը. աւելի ծանր է այն, որ այդ բոլոր թըշուառութեանց գլխաւոր պատճառը հենց մեր արիւնակիցը, մեր եղբայրն է... Ծանր է այս բոլորը, սակայն մենք չենք վհատում, ապագայի յոյսը չենք կորցնում : Արդարացի գործը միշտ յաղթող կը հանդիսանայ : Հարցը միայն ժամանակի մէջն է...

Ն Ա Մ Ա Կ Ա Լ Ա Շ Կ Ե Ր Տ Ի Ց

Ձեզ, եղբայրներ, քաջ յայտնի է, որ առանց այն էլ մեծ հարկերը կը կրկնապատկին, երբ հարցը դոցա ժողովելուն կու գայ. յայտնի է անշուշտ, որ կառավարութիւնը, տարեց տարի աւելցնելով իր ծախքերը՝ այդ բոլորը կը բարձրէ գիւղացու վզին, և վերջինս կը ստիպուի պանդխտիլ լիփարա՝ ձարելու համար : Յայտնի է նոյնպէս, որ բացի սնտեսապէս ժողովրդին քայքայող այդ զօրաւոր պայմանը՝ կան և ուրիշ մեզ մաշող հանգամանքներ, որք առաջ կ' գան կառավարութեան ապականութենէ : Աոյրն անգամ պիտ զգայ մեր ծանր դրութիւնը, քանզի տաճկական անարդարութիւնը մեր կենաց ամեն կողմերը կ' թափանցէ :

Ահա ձեր առաջ բանտարկուած և վերջին թշուառութեան են հասցրած մի քանի տասնեակ հայեր. ինչ է դոցա մեղքը. ինչու համար կ' տուժեն, դոքա : Այդ բանտարկութիւնների մեծ մասը կատարվեցան դեռ երկու տարի առաջ գաւառապետ Ահմէդ-բէյի հրամանաւ : Ահմէդ-բէյը ոմանց կ' մեղսորդէ ուսաստանցոց հետ յարաբերութիւններ ունենալում, ոմանց իբրև խռովարար և յեղափոխականք, քանզի դոքա այն անձինքներէն են, որք Ալաշկերտէն Պայազիտ անցան Պարսկաստան գաղթելու նպատակաւ : Բարսեղ-աղա Չաքարեանը, Թաղէոս-աղա Պետրոսեանը, Հայրապետ-աղա Մուրադեանը, Յարութիւն և Սարգիս եղբայրք Մուրադեանները, Գրիգոր Սուքիասեան, Աբրահամ Բրկեան, վարժարանի երկու ուսուցիչներ. Յարութիւն Դողոխեան և Գէորգ Սարգսբեկ-բոլորը Ալաշկերտէն և շրջականերէն՝ Պայամբէթի տանուտէր Աւետիսը, Համատ գիւղէն Մեւլիք և Յովնան եղբայրները ու մի քանի ուրիշներ, ահա այն զոհերը, որ մինչև այժմ կ' տուժեն բանտում :

Անցեալ գարնան բանտարկվեցան նախ Վաղարշակերտի բանտում և յետոյ Պայազէտ փոխադրվեցան Հաստուր գիւղէն 8 հոգի : Հարցրէք ապա ինչու : Սորանից 16 տարի առաջ, հայ կին մը փախցնելու պատ-

ճառաւ սպանվել էին 2 քիւրդ. և ահա գաւառապետ Ահմէդ-բէյն այսօր այդ սպանութեան առթիւ մեղադրում, նեղում է ում և որչափ կուզէ : Թշուառներից մէկը, չ' կարողանալով տանել բանտարկեալի կեանքը՝ վախճանուեց :

Մեծ նեղութիւն կ' կրէ մեր ժողովուրդը և քրդերէն : Նեղութիւնը կ' սաստկանայ առաւել ևս այն պատճառաւ, որ վերջին 2 տարիները կառավարութիւնը բաւականին քրդեր բնակեցրեց հայերի գիւղերում : Յայտնի է, որ վերջին պատերազմից յետոյ Ալաշկերտի և Բագրևանդայ գաւառներէն գաղթած հայերից մի մասը չ' վերադարձաւ իր տեղ : Չը նախելով սակայն, որ դոցա տեղը եկան և բռնեցին ուրիշ գաւառների հայեր, կառավարութիւնը սկսաւ հեռացած հայերի հողերը քրդերին բաժանել : Այսպէս. զիւնցի ցեղապետներէն Սեւլիմ փաշային իր ազգականներով տրվեցաւ Համատ գիւղը. նոյն ցեղի Ռասուլ-բէյին և ուրիշ մի քանի անձանց տուին Ջիրայ գիւղի կալուածները. Հիւսէյն-բէյին՝ Քոփղուան գիւղը. Ռէհան-բէյին՝ Խրտր գիւղը. Ահմէդ էֆէնդուս Մանկասար գիւղը. իսկ Աբ. Յովհաննու վանքի սեպհական կալուածքի մի մասը Ռուսաստանից գաղթած Ֆաթիհ-բէյին տրվեցաւ : Քրդերը բնակվեցան հայերու մէջ և ամեն մի գիւղ յանձնվեց քուրդ բարբարոսներին. գայլը ընկաւ ոչևարի հօտի մէջ և անիննայաբար սկսաւ իր չարագործութիւններ. գողութիւն, աւազակութիւն, թալանումներ, որ առանց այն էլ մշտական երևոյթներ էին՝ աւելի ևս բազմացան. այդ բաւական չէ, հայը կը ստիպվի աւազակ քիւրդ աղաների և բէյերի համար ամեն անսակ ծառայութիւն անել. խուսափել այդ հարստահարումէն անկարելի է հոյու համար, քանզի անոր խոտը ցորեանը, դարին կ' այրվին, անասունները կ' անհետանան : Բաւական է ասել, որ յուլիսէն սկսած՝ միայն Ձեռական գիւղէն մի քանի անգամից տարած են 40 եզ, 12 գոմէշ, 70 ոչխար. և 60 կով... միևնոյնը և ամեն տեղ :

Այս ամենէն սակայն չ' եղբարփակիք, որ ալաշկերտցի բնաւ կորած է հայութեան համար. ինչքան և սուրկացած լինէր մեր մարդը, նա շատ աղէկ կը հասկնայ իր վիճակը և զանազան միջոցների կը դիմէ իր բողոքը արտայայտելու կամ իր վիճակը բարեկարգելու համար : Այդպէս՝ աշնանը յիշեալ գիւղեր 20 ընտրված մարդիկ ճամբեցին Պայազէտ նահանգապետին բողոքելու, բայց որոշ հետևանքի չը հասնելով՝ վճռեցին գաղթել : Բարձրելով ամեն ինչ սայլերի վերայ՝ նաքա ժողովեցան գնալ Վարին և ներկայանալ վալիին : Հոկտեմբեր ամսի ցրտերին էր, երբ մօտ 300 սայլերով գիւղացիք, գիւղեր ցերեկ բաց երկնքի տակ անցկացնելով՝ ճանապարհ ընկան դէպի Վարին... Սակայն վիճակված չէր դրանց Վարին հասնել : Առավարութիւնը պատրուակ բերելով խօլերայի առիթով իբր թէ կարգած կարանտինը՝ Վարնէն ուղարկած զօրքի ոյժով ստիպեց գիւղացոց իրենց վայրերը դառնալ և նախկին թշուառ կեանքը շարունակել :

Բայց օրինական բողոքները և երկրէն գաղթելը միակ միջոցները չեն, որոնց կը դիմէ ալաշկերտցի իր

ներկայ վիճակի մէջ: Նոր սերունդը իր զգայուն երիտասարդներով նոր ճանապարհներ կը գտնէ, նոր շահիքներ կը բացէ դէպի իր դրութեան բարոյքումը. գուցէ նոյն իսկ շատ և շատ հեռու չէ այն օրը, երբ իսպառ մոռացվին հին միջոցները: Եւ իրաւ անկարող լինելով գոհացում տալ քրդերի բոլոր պահանջներին, ժողովուրդը սկսած է անմուկ բարձրացնել և իր թշնամիներին դիմադրել: Հայ գիւղացին սկսել է խոտորնակին խոտորնակը հատուցանել... Գիւղական երիտասարդութիւնը շատ տեղերում ոչ միայն դիմադրում է քրդերին, այլ և նոցա խղիղացնելու համար ինքն է սկսել յարձակումներ գործել այդ աւաղակաց վրա: Ահա ձեզ երկու օրինակ: X. գիւղի երիտասարդները զանազան ժամանակներ, քրդերի հասցրած վնասները լիտարէն կը քշեն նոցանից 18 եղ, կով և կ'այրեն 17 խոտի գէղ, 170 սայլ արմտիք: N. գիւղի երիտասարդները օգոստոս ամսին կ'այրեն իրենց շրջակայ քրդերի 100 սայլ արմտիքը, իսկ հոկտեմբերին 4 կտորիչ տղերք մի գիւղի վրա գնալով՝ հրացանի գնտակները տակ սարսափի մէջ կը ձգեն քրդերին և նրանց ամբողջ հօտը կը քշեն: Սակայն անկարող լինելով ամբողջ հօտը թագցնել, կտորիճները կը զատեն հօտից 25 գեր մագի և գիւղը հասցնելով՝ ամենը կը մորթեն:

Այս կերպ կ'ընթանան և այլ գիւղերի երիտասարդները, ու միանգամայն ուրախ սրտով և ամենայն համարձակութեամբ պիտ նկատիմ, որ այս ձևով մենք հասած ենք, անկասկած, զգալի հետեւանքների, քիւրդը իրեն հասցրած վնասների առաջ ստիպված է զգոյշ լինել դէպի հայերը, իր անելիքները ամեն անգամ սկզբնական նախահաշուի մը ենթարկել:

Այժ տուր մեզ արդարացի Աստուած. համերաշխութիւն և եռանդ ներշնչի՛ր քո պատուէրները պաշտպանողներին. դարերով լնած ժողովրդի սրտում, ով թշուառների Աստուած, գոնէ մի անգամ լայն բոցով վառի՛ր վրէժխնդրութեան կրակը...

Ն Ա Մ Ա Կ Մ Շ Ի Ց

Մեր երկրից սովորել էք միշտ լացի, հառաչանքի և յուսահատութեան ձայներ լսել. իմ նախկին թողթակցութիւններէլ իբրև արձագանք մշեցիների կեանքի, ոչ այլ ինչ էին, եթէ ոչ ստրուկ և լքված ժողովրդի տառապանքների լոկ նկարագրութիւն... Այսօր ես ինձ երջանիկ եմ համարում, որ կարող եմ աւերել ի գիտութիւն մերայնոց, որ ճնշված, մաշված և յուսաբեկ մշեցի ևս կ'զգնէ, ըստ կարելոյն, իր աղքատիկ լուաման մատուցանել ժողովրդի ինքնապաշտպանութեան գործին: Աերջերս, այստեղ-այնտեղ, բուն ժողովրդի խորքերից, սկսում են հանդէս գալ անձնուէր կտրիչները, որոնք անկարող լինելով այլ ևս գիմանալ միացեալ քիւրդերի և տաճիկ վարչութեան հալածանքներին, թողնում են իրենց լիտարալ կեանքը, տունը, ընտանիքը և անձնատուր լինում ժողովրդի պաշտպանութեանը:

Ահա տակ ձեզ մի քանի փաստեր:
Մ ա տ ն ի չ Կ ր պ օ յ ի ս պ ա ն ու մ ը .

1892 թ. Սեպտեմբեր ամսին, 6 հոգուց բաղկացած մի հրոսակային խումբ՝ առաջնորդութեամբ ալիզրնանցի Լ և ո՛ն երիտասարդի, մտաւ Ալիզրնան գիւղը և գնտակի 3 հարուածով շան սատակ արեց գիւղի ուէս, մշեցիներին քաջ յայտնի՝ մատնիչ Կրպօյին: Չգեղով սպանված Կրպօյի քովը մի թղթի կտոր՝ յԱյս է մատնիչի վերջը՝ խօսքերով և մի քանի դատարկ փամփուշտ, խումբը հեռանում է գիւղից: Մի կողմ թողնելով սպանված ուէսի Մշոյ վարչութեանը արած բազմաթիւ ծառայութիւնները, այստեղ կը յիշատակեմ մի միայն ամենից վերջինը: Սորանից 10օր առաջ ուէս Կրպօն գնում է Մուշ և յայտնում վարչութեան, որ վերոյիշեալ Լևոնի եղբայրը կը շրջէ ժողովրդի մէջ և կը քարոզէ ապստամբութիւն, որ շուտով սա իր ելբօր Լևոնի հետ սկսելու են կոտորել տէրութեան հաւատարիմ մարդոց և այլն:

Հաւատարիմ Կրպօյի սպանման լուրը Մուշ հասնելուն պէս՝ կուղարկվի այստեղից Ալիզրնան մի գունդ զօրք և մի քանի ոսպիկան: Ալիզրնանում շղթայակապելով Լևոնի ծերունու հօրը և ուրիշներին, զօրքը անցնում է այստեղից շրջակայ գիւղերը, որոնք նոյնպէս ենթարկվում են ամենախիստ խուզարկութեան: Տաճիկ գաղանաբարոյ զինուորների խուզարկութիւնները կատարվեցին, ինչպէս և միշտ, կրքերի անզուսպ արտայայտութեամբ: Աստուած զինուորները, առանձին շարախնդութեամբ թափեցին իրենց զարոյթը մանաւանդ Ք երդ ա կ գիւղի վերայ: Այս գիւղը այն օրից յետ, երբ ձերբակալվեց այստեղ նշանաւոր Արաբօ աւաղակը, յայտնի է Մշոյ վարչութեանը իբրև յեղափոխութեան բուն, կենտրոն: Բռնելով այստեղ Առաքելեաց վանքի ջաղացպան Յարութիւնին, կապում են նորա ձեռքերը, ոտքերը սեղմում են ամորձիքները և սկսում շարաչար գանակոծել. չը բաւականալով սորանով խեղճ Յարութիւնին նստեցնում են մի սրածայր փայտի վերայ... Նոյն տեսակ բարբարոսական շարչարանքն ըրի ենթարկում են և հետեւեալ անձանց. ջաղացպան Թաթօյին, գիւղապետ Յարօյին, գրագիր Պետրոսին, ծերունի Ծոնօյին և այլն... իսկ գիւղի Տէր-Օհանէս քահանային, ծեծելով և խայտառակելով, տանում են եկեղեցի և այնտեղ բռնի թքեցնել են տալիս սբ. խաչի և պատկերների վերայ: Այստեղ ես էլ չեմ յիշում գիւղացիների գոյքի կողոպտման, կանանց և աղջկերանց անպատվելու մասին. սոքա սովորական չարիքներ են մեզանում:

Չը նայած այս դժոխային շարչարանքներին, որոնք տեւեցին ամբողջ 4 օր, ոչ մի մարդու բերանից դուրս չը թռաւ մատնութեան մի խօսք անգամ...

Բերդակ գիւղը աւերելուց յետ, թուրք զինուորները կանցնին Առաքելոց և Աղբերիկ վանքերը, Խասգիւղ, Քօլօսիկ և այլ գիւղեր, ուր տեղի կուսնան նոյն խուզարկութիւններ և նոյն խստութիւններ, նոյն ապարդիւն հետեւանքներով:

Աերոյիշեալ խումբը կը պտտէր խուզարկվող գիւղերի մօտերը, գրեթէ զինուորների քթի տակ:

Մ օ Լ Լ ա Խ ու ը շ ի դ ի ս պ ա ն ու մ ը .

Այս դէպքից մի քանի օր անց մի շար և մոլեռանդ տաճիկ, Մօլլա Խուրշիդ անունով, կառավարութեան թելադրութեամբ կուղարկվի Սասնոյ Գալիկուզան գիւղը խաբէութեամբ (կառավարութեան մարդ չի համարձակվիլ ոսք կոխել Սասուն) այնտեղից հէքիմ Պետոյին բերելու Մուշ՝ այստեղ նորան բանտարկելու նպատակով: Այս ժողովրդին սիրելի հէքիմ Պետոն էր քարոզէ միշտ բացարձակ անհնազանդութիւն դէպի կառավարութիւնը և վրէժխնդրութիւն դէպի բոլոր թշնամիները: Աերոյիշեալ Մօլլա Խուրշիդին ոչ միայն չը յաջողվեց խաբել հէքիմ Պետոյին, այլ և ողջութեամբ վերադառնալ Մուշ: Տէրնկատար լերան մօտ մեր ծանօթ քաջերը գնտակահար արին այս տաճիկն և ուղարկեցին ուես Կրպոյի քով:

Ա խ ն ա ն ց ի Ս եր ո վ բ ի ք ա ջ ա գ ո ը ծ ու թ ի ի ն ը և ն ո Ր ա մ ա հ ը .

Հոկտ. 7-ին Ախնան գիւղի Սերովբ անունով երիտասարդը 4 ընկերներով կերթալ Չուխուր փայտ բերելու: Յանկարծ կը յարձակվեն սորանց վերայ 4 զինված քրդեր և կուզեն խլել եղները: Սերովբը չնեննալով ուրիշ զէնք, բացի փայտից (ինչպէս յայտնի է հայերին խստիւ արգելված է հասարակ զէնք անգամ գործածել), որ բռնած կունենալ ձեռքին, կը զարկէ այս փայտով քրդերից մէկի գլխին և կը յափշտակէ նորա հրացանը և սուրը: սակայն քիւրդի ընկերները թոյլ չեն տալիս Սերովբին գործարդել խլած զէնքը: անմիջապէս կը պարպեն իրենց հրացանները և կը սպանեն քաջ Սերովբին:

Ողջոյն ձեզ, Մշոյ ժողովրդի ազատութեան անվեհեր, մարտնչող առաքեալներ...

Ն Ա Մ Ա Կ Կ Ո Վ Կ Ա Ս Ի Ց . Թիֆլիզ:

Խաղաղ հանգամանքներում չ' սկսվեց նոր տարին և ովկաստմ հայ ազգաբնակչութեան համար:

Գեկտեմբերի 27-ին հայ ժողովրդի բոլոր դասակարգերը իրանց վերջին հրաժեշտը տուին համարձակ և ազնիւ հրապարակախօս Գ. Արծրունուն: Տագնակ հաղարներից բաղկացած՝ ամբօխը արժանաւոր կերպով վարձատրեց այն մարդուն, որը ծառայում էր գաղափարին ընդունում քննադատող ոգին, որպէս հիմք բնական և հասարակական հարցերում: Ներկայ գտնվողներից շատերը տաղանդաւոր հասարակական գործիչի դաբաղի առաջ մոռանում էին այն խնդիրները որոնք հանդուգեալի կողմից սխալ կերպով էին հասկացվում: Արծրունին դիտէր, որ Խորոպայի աշխատանք առաջնակարգ կուսակցութիւնները չեն ընդունում անհատականութիւնը, որպէս կազմիչ-հիմք հասարակական կեանքի: 18-րդ դարու անհատի և խղճի ազատութիւն դաւանողն և պաշտպանողը համարիտ էր Խորոպայի դեմօկրատիական կուսակցութեան՝ թէ մարդկութեան թշուառութիւնը կայանում է «հարստութեան և աղքատութեան», «խլխանութեան և հպատակութեան» մէջ: Արծրունին չէր դաւանում, որ անհատի և հասարակութեան վերածնութիւնը և երջանկութիւնը կ'ա-

պահովուեն միայն այն ժամանակ, երբ կեանքը հիմնուած կը լինի աշխատանքի և նիւթական հաւասարութեան վերայ: Մեծ հրապարակախօսը, որպէս եւրոպացի ազատամիտ՝ չէր ընդունում, որ 19-րդ դարը բարձրացրել իսկ մօտիկ ապագան իրադործելու է հասարակական կազմի փոփոխութիւնը եղբայրական և համայնական սկզբունքների հիման վերայ:

Այնուամենայնիւ Գր. Արծրունին ամենազնիւ և ամենաառաջադէմ գործիչներիցն էր: Նամանաւանդ կորուստը զբալի է մեղ համար, որովհետև հանդուգեալը կարելիութեան չափ արծարծում էր մեզ ամենիս հետաքրքրող խնդիրը: Տաճկահայաստանի ազատութեան ծանր հարցը:

Ազնիւ և համարձակ գործիչ, ընդունիլ և հայ յեղափոխականների կողմից այն վիշտն ու յարգանքը, որը արտայայտեց հայ հասարակութիւնը դադաղիդ առաջ:

Արծրունու թաղումը կատարվեց հանդիսաւոր կերպով, ինչպէս դեռ ոչ ոք չէր թաղվել ոչ միայն Վովկասում, այլ և ամբողջ Ռուսաստանում: Հանդեսը աւելի մեծ նշանակութիւն ստացաւ կառավարութեան բռնած ընթացքից: Ամսի 26-ին թաղման նախօրը օրը ստիկանապետը պահանջեց, որ հանդեսը անցնի Լօրիս-Մելիքեան փողոցով (և ոչ Գօլօվիսկի պրօպագանդ) և պսակների համար ունենալ միայն 2 դրակաք: իսկ վերջը, զիջանելով կարգադրիչ մասնաժողովի խնդիրքին, թոյլատրեց ունենալ 7-ը: Ոստիկանապետի միջամտիլը այդպիսի մասնաւոր խնդիրներում վատ ներդործութիւն ունեցաւ ժողովրդի վերայ: Ամենքը զարմանում էին տեղական վարչութեան կամայական վարմունքին, և ընդհանուրի ցանկութիւնն էր չ' ենթարկվել պ.պ.նահանգապետ Շերվաշիձէի և ոստիկանապետ Մաստիցկու անտեղի պահանջներին: Այդպէս էլ եղաւ: Երբ հանդիսի սկիզբը հասաւ Բարեատիսակայա և Լօրիս-Մելիքեան փողոցի անկիւնին, տեղի ունեցաւ մի Թիֆլիսում չը տեսնված դէպք:

Ամբօխը կանգ առաւ այդտեղ: Ոստիկանները և 4 հատ ձիաւոր կազակներ ստիպում էին համքեարի դրօշակակիրներին, տիրացուններին և քահանաներին ծուել դէպի Լօրիս-Մելիքեան փողոցը: իսկ ամբօխը՝ հաւաքվելով և բռնելով Լօրիս-Մելիքեան փողոցի բերանը, աշխատում էր անցնել դէպի առաջնակարգ փողոցը: Ոստիկաններին և կազակներին սկզբում յաջողվեց սրել ամբօխը և դրօշակակիրներից շատերին, մի քանի տիրացունների հետ ուղղել դէպի իրենց կարգադրած կողմը: Ամբօխը տեսնելով այս, աւելի ուղեորված խմբվելով նորից փակեց փողոցի անցքը: Անդհարումը սասուկացաւ: Աղաղակները շվոցները թնդացնում էին օդը: «Առաջ, առաջ» գոչումները խլացնում էին ոստիկանների պահանջները և հայհոյանքները: Պրիստամիները (աւագ ոստիկաններից) մէկը Սվիմօնով ազգանունով մօտեցաւ խաչվառը տանող տիրացուին, խլեց ձեռքից խաչվառը և կամեցաւ առաջնորդի դեր կատարել ծուելով դէպի Լօրիս-Մելիքեան փողոցը: սակայն յաղթանդամ «տրակտիրիկ Գրիշան» (Գրիգոր Յակովբեան) յարձակվեց խաչվառը խլող ոստիկանի վերայ, ոյժով

առաւ. եկեղեցական սրբութիւնը և անցաւ ժողովրդի առաջը: Բազմութիւնը առաջ մղեց հոգևորականներին և դազադի հետ միասին անցաւ պալատական փողոցը: Անընդհատ յաղթական ու ունները, գլխարկների ծփալը օդի մէջ, մի տեսակ ներդաշնակութիւն էին կազմում ամբոխի միահամուռ շարժման հետ:

Այդպիսով հանդէսը առաջ շարժվեց, անցաւ կառավարչապետի պալատի առջև և ուղղվեց դէպի Խօջեվանքի դերեղմանատունը: Ճանապարհին աչքի էին ընկնում Ալիբի մէյդանի և բաղալների (մրգավաճառների) փողոցում շինված սգուոյ կամարները:

Հետեւեալ օրը անսպասելի կերպով նահանգապետի կարգադրութեամբ սկսվեցին ձերբակալութիւններ: Աերջը իմացվեց, որ ոստիկանապետի մօտ կայացել է գաղտնի ժողով, որը և կազմել է ձերբակալվողների ցուցակը: Բանտարկվեցան մօտ 20 հոգի: Բացի 6 հոգուց, որոնց տարան Մետեխի բանտը, մնացածներին զատ զատ պահում էին ոստիկանատներում: Շատերն (ի միջի այլոց մի քանի վրացի) թէպէտ չէ բանտարկվեցան, բայց արժանացան յանդիմանութեան և տուգանքների կառավարութեան կողմից:

Ռուս վարչութեան բռնած ընթացքից երևում էր, որ հանգամանքներին շատ լուրջ նշանակութիւն էր տրվում: Տէրութեան վախը աւելի ևս սպասկանում էր բազմութիւն անստորագիր սպառնացող նամակներից: Արշական պաշտօնեաներից շատերը համոզված էին, որ ջրօրհնեայ հանդիսին կարող է պատահել արիւնհեղութիւն. խօսվում էր, որ կառավարութեան տներին մէկը նոյն օրը պայթելու է, որը և կը լինի ապստամբութեան նշան:

Այն ինչ ժողովուրդը, ապշելով տէրութեան ձեռք առած միջոցներին և կարծելով, թէ գործը աւելի խիստ կերպարանք կ'ստանայ բանտարկեալների վերաբերմամբ սրտի մօտ ընդունեց վերջիններիս վիճակը, ամեն կերպ աշխատում էր ազատել նոցա և պատրաստվեց արտօման դէպքում նիւթապէս ապահովել հայրենիքից հեռացրածներին:

Չը շնորհաւորելով քաղաքադէլիսին Ծննդեան օրը, համբերները դորանով կամեցան իրենց բողոքը յայտնել բաղաբազուխ պարգուտինսկուն, որը բանտարկեալների վերաբերմամբ չեզոք դիրք էր բռնած:

Անձիշդ լուրերի հիման վերայ Պետերբուրգից կարգադրութիւն եղաւ Զրօրհնեաց օրը կրկնապատիկ զօրք դուրս բերել հանդիսին և զինուորներին փամփուշտ բաժանել: Տեղացի գրուստիանների հաւատարմութեանը կասկածելով, վարչութիւնը բաժանեց դոցա դատարկ փամփուշտներ: Միևնոյն ժամանակ վարչութիւնը հրամայում է կրկնապատկել ոստիկանների թիւը թատրոնի մէջ հայոց ներկայացումների ժամանակ, իսկ պաշտօնակալները պահանջում է քաղաքադէլից, որ համբերների մասնակցութիւնը այս կամ այն հանդէսին կատարվի միայն նահանգապետի թոյլատրութեամբ:

Սակայն Յունվարի 6-ը անցաւ առանց որ և է պատահարքի:

Ժողովրդի յուզմունքը աւելի ևս սաստկանում էր կա-

ռավարութեան խաբեբայ խոստումներից՝ թէ յայտարարում վաղը կ'արձակենք: Յունվարի 13-ին աղատեցին ոստիկանատներում եղողներին, իսկ 29-ին նոցա, որոնք պահվում էին Մետեխում:

Որչափ Գեկտ. 27-ի ընդհարումը պէտք է վերագրել Արծրունու թաղման առթիւ կատարված կամայականութեանց, նոյնպիսի և այն անբաւականութեանը, որը տիրում է Արևիկոսի ազգայնականութեան մէջ շնորհիւ Ռուս պետական ընթացքին: Այս անգամ ժողովրդի համբերութիւնը կտրվեց, և հազարաւոր ամբոխը ընդդիմացաւ տեղական վարչութեան անտեղի պահանջման:

Եթէ նոյն իսկ այս դէպքում տեղի ունենար և արիւնհեղութիւն, թափած արիւնը կը լինէր Սուրբ արիւն, սպանվածները՝ նահատակներ...

Լ Ա Ի Բ Ե Բ

Մ Ա Ի Շ. Գեկ. 90 թուին Այրդենիսի դէպքի առթիւ 12 հոգու հետ բանտարկված էր Հասրաթ Մահտեսի-Մեյքոնեանը: Մօտ տարի մը անց Հասրաթին կը յաջողի փախչել, իսկ մնացեալ կտրիչներէն Յովհաննէս Մեյքոնեանը և Մուրադ Յարոյեանը բանտում վախճանեցան: Հասրաթի փախչելէն 2 ամիս յետոյ երբ նա ծպտեալ կերպով կրկին Այրդենիս կը գտնվէր 25 զապտիաներ անոր ձերբակալելու կուգան: Հասրաթը զափաղ լուհրացանով մը կը պատռէ անոնց շղթան և անմիաս կ'անհետանայ: Ս'անցնին օրեր, ամիսներ: Հասրաթը իր հայրենակից քաջ Ասատուրի հետ կ'երևան Փակառու գիւղը, որ Հասրաթի եղբայր Աւետիսի և երբեմն Մուշախէն գիւղի ուս Մարգար Թորոսեանի հետ մտերմանալով՝ բաւականին երկար ժամանակ շարունակ կը մաքառին տաճիկ կառավարութեան դէմ: Սակայն 3 ամիս առաջ, երբ Ասատուրը և Մարգարը Մուշախէն գիւղը կը գտնվէին, մասնիչների շնորհիւ՝ յանկարծ կը շրջապատվին զապտիաներով: Անվեհեր Ասատուրը չկամեալով անձնատուր լինել՝ կը սպանէ զապտիաների տասնապետին և բացված կուռի մէջ ինքն էլ կը նահատակվի: Միաժամանակ Հասրաթը և Աւետիսը դէպի Մուշախէն ճանապարհի ըլլալով, բուքի կը հանդիպին և կը ստիպվին Աթալբաշի դիրք գիւղը մտնել, ուր կը ձանաչվին և կը բռնվին:

Մեր գիւղերէն մէկում պատանի տղայ մը ձերբակալված էր. սպառնալիքներով և ծեծելով անոր ստիպել էին բոլոր իր ծանօթների անունները յայտնել: Մենք այդ արդէն կը գիտնայինք և կը սպասեկինք խուզարկութեանց: Սակայն մինչ օրս մարդ չէ տուժած այդ ցուցմունքներէն: Իմացվեցաւ, որ կառավարութիւնը չէ ուղէր գրգռել զմեզ՝ յաճախակի ձերբակալութիւններ ընելով:

Մ Ա Ս Ա Ի Ն. Սասնոյ հարկատու մասին, ուր 2-3 տարին միայն մի անգամ են կառավարութեանը տուրք վճարում՝ աշնանը Մուշ են կանչվում գիւղական ուսները հարկ պահանջելու համար: Աղբի, Զիթիք, Եղկարդ և այլ գիւղերի ուսները չեն գնում. կառավարութիւնը կատարում և զօրք է ուղարկում այդ գիւ-

ղերի վերայ, բայց գիւղացիք զէնքով գիւմարում և քշում են զօրքին: Այդպիսով Սասնոյ ազատ մասի վրայ կրկին մի քանի հայ գիւղեր աւելացան:

— Բսանաց գաւառի Խնձորիկ գիւղը կառավարութիւնը 7 զինուոր էր ուղարկել իր պէտքերի համար ջորիներ պահանջելու: Գիւղացիք մերժում են այդ պահանջը և ահա Խնձորիկ է գալիս գալմագամը մի ամբողջ գնդով: Խնձորեկցիքը գիտենալով որ իրենց մերժումը պիտի զայրացնէ գալմագամին՝ վաղօրք պատրաստված են լինում, և գունդը երևալուն պէս՝ գալմագամին ողջունում են վառօդի մի այնպիսի կրակով, որ նա իսկոյն յետ է մղվում իր բոլոր զինուորներով:

— Ալբի գիւղում գալմագամը մի հայ էր ձերբակալել. գիւղից դուրս տանելիս՝ պատահում են դրան 2 համագիւղացիք և ստիպում են գալմագամին արձակել նորան:

Վ Ա Ն . «Մի ցաւալի լուր: Ասպուրակաւի ճանապարհներից մէկի վերայ մեր զինակիր խումբը, որ յատկապէս զէնքեր էր փոխադրում նահանգում, նորերս ընդհարում ունեցաւ քրդերի հետ: Կատաղի կուռում խումբը կորցրեց 3 անձնուրաց ընկերներ: Թշնամիները տուին մի վիրաւոր և երկու սպանվածներ:»

Թ Ա Ի Բ Զ . Տաճիկ կառավարութիւնը լրտեսներ է ուղարկել մեր կողմերը՝ Բահրի փաշայի ձեռքից փախած և սյստեղ ապաստան գտածներին որոնելու և ձերբակալել տալու:

— Մէկը միւսից սարսափելի լուրեր ենք ստանում. Աւնից: Բանտը լիքն է քաղաքական գործերում մեղադրվածներով: Բանտարկեալներին անտանելի տանջանքներ են ենթարկում:

— Կուսակալ Բահրի փաշան բերել է տուել Աւն Կողուլի ձորում նահատակվածների կտրած գլխները և հրամայել, որ ձողերի ծայրերին անցկացրած՝ պտտացնեն Աւնայ փողոցներում...

Թ Ի Ֆ Լ Ի Զ . Արծրունու թաղման առթիւ ձերբակալվեցան հետևեալ անձինք. Չաւարեան(աքոճով) Մալուեան և Տէր-Մարկոսեան («Մշակի» աշխատակիցներ), Դաստակեան («Կաւկազի» աշխատակից), Տէր-Գրիգորեան (Թիֆլիսի քաղաքացի), Միրզոյեան և Լիսիցեան («Աղբիւր» ու «Տարազի» աշխատակիցներ), Աբէլեան(դերասան), Փիրադեան(ուսուցիչ), Օքոյեան, Տէր-Յովհաննիսեան, Գնունի, Դաւթեան, Դանդուրեան(վաճառական), Միրիմանեան, Յակովբեան(տրակտորչիկ), Տէր-Մկրտչեան, և Կրտսէան: Չաւարեան, Մալուեան, Միրզոյեան, Փիրադեան և Տէր-Գրիգորեան 1 ամիս, իսկ միւսները 2 շաբաթ:

Ե Ի Բ Ո Պ Ա Կ Ա Ն Ս թերթերում կարդում ենք.
— Մարսուանում և Կեսարեայում տեղի են ունեցել ժողովրդական մեծ յուզումներ: Բազմաթիւ մարդիկ են ձերբակալված:

— Հայաստանից ստացած լուրերը դարձեալ չափազանց յուզիչ են: Շարունակում են տեղի ունե-

նալ արիւնահեղ ընդհարումներ քրիստոնեաների և մուսուլմանների մէջ: Կառավարութիւնը, երկիւղ կրելով ընդհանուր ապստամբութիւնից, հրամայել է աւելացնել զօրքերի թիւը:

Կ Ո Ղ Ո Ւ Լ Ի Ն Ա Հ Ա Տ Ա Կ Ն Ե Ր Ը

Տաճիկական անսահման ճնշումները, բանտերում գործարկող միմիայն Արևելքին յատուկ, մինչև խելագարութեան և մահացման աստիճանին հասցնող «խոստովանացնելու» ձևերը, քիչ չեն նպաստել երիտասարդների մի յայտնի դասակարգի երևան գալուն, դասակարգի - որը ներկայումս ասպարէզ է դուրս գալիս, իբրև որոշ կազմակերպված ոյժ, որի գործունէութիւնը չէ կրում այլ ևս պատահական կերպարանք:

Երիտասարդների այդ դասակարգին էին պատկանում և Կողուլի ձորի մէջ նահատակվածները: Չնդանը թողած դարբինը, ասեղը ձգած դերձակը պատահական անձինք չէին Կողուլի ձորում. առաջին անգամ՝ չէին անցնում դոքա այդ ճանապարհով, ձորերի վտանգը անակնկալ երևոյթներ չէին դոցա համար. ամեն մէկը դոցանից մի անգամ, երկու անգամ չէ իր կեանքում հանդիպում այդ տեսակ վտանգների:

Դոքա նրանցից են, որոնք այրել են իրենց յետևից բոլոր նաւերը, որոնք «գլխից ձեռք են վերցրել», որոնք թողնելով ընդմիջտ օրինական կեանքը, հրաժարվելով ապրուստի կարօտ թանկագին ծնողներից, սիրած էակներից, ընդունել են հայրենիքի ազատութեան ծանր խաչը և գիտակցաբար ընկել փուշ ու տառասկով պատած յեղափոխական ճանապարհի վերայ...

Ուշադրութեան արժանի են այդ սուսու փուս, առանց աղմուկի գործող երիտասարդները: Արտաքին տեսքից դժուար է դրանց ճանաչել: Դժուար է կասկածել, որ այդ ըստ երևոյթին ցածր սրտում եռում է վրէժ-խնդրութեան կրակը, որ այդ կասկածոտ, երկնոտ հայացքով մարդը թագցրած է իր մէջ հոգու անվեհեր ոյժ, որ նա պատրաստ է իւրաքանչիւր ըստ զոհել իր կեանքը գաղափարի համար: Բայց դրանց հետ քիչ թէ շատ շփոզը չէ կարող չը ճանաչել, չը սիրել այդ անձուրաց երիտասարդներին:

Կողուլի ձորում նահատակվածների յիշատակը դեռ երկար ժամանակ վառ կամ նայ դրանց ընկերների և ճանաչողների սրտում: Նամանաւանդ դժուար է մոռանալ դոցանից մէկին, դարբին Ղազարին, այդ շափազանց համեստ, լուկ մնջիկ, տոկուն յեղափոխականին(նորա մասին տես Դրօշ. 2 համարը):

Իրական կեանքի ծնունդ են դոքա բուն ժողովուրդըն է արտադրում, ոյժ, սնունդ տալիս դրանց. նորա իսկական ցաւերն են դրանց մէջ ոգի, եռանդ ներշնչում... Սա արդէն ամենալաւ ապացոյց է մեր յեղափոխական գործի ժողովրդականութեան, նորա յարատեւութեան և յաջողութեան...

Դաշնակցութեան անձանօթներից խնդրվում է թըղթակցութեան և նուիրատվութեան համար դիմել.

Docteur Longo. 12, rue de Puteaux. Paris.